

APORTACIÓ A L'ESTUDI DE LA TRAMA URBANA BAIXMEDIÉVAL DE L'ACTUAL PLAÇA VILA DE MADRID (SEGLES XIII-XV). RESULTATS DE LA RECERCA ARQUEOLÒGICA I DOCUMENTAL

Aquest treball respon a la voluntat de presentar una primera aproximació al procés d'expansió del creixement urbà d'aquest sector concret de la ciutat durant l'edat mitjana. Amb aquesta finalitat s'han analitzat els resultats obtinguts en la intervenció arqueològica de la plaça i s'han comparat amb les fonts documentals d'aquest període històric. D'aquesta manera, s'han determinat els principals factors que van incidir en l'articulació de l'urbanisme de la zona i, alhora, s'han concretat els diferents processos de creixement urbà en què es va consolidar. Aquesta anàlisi ha possibilitat que es diferenciïn dos períodes concrets d'articulació d'aquest creixement: un de la segona meitat del segle XIII i un altre de mitjan segle XIV.

APORTACIÓN AL ESTUDIO DE LA TRAMA URBANA BAJOMEDIÉVAL DE LA ACTUAL PLAZA VILA DE MADRID (SIGLOS XIII-XV). RESULTADOS DE LA INVESTIGACIÓN ARQUEOLÓGICA Y DOCUMENTAL

El presente trabajo responde a la voluntad de presentar una primera aproximación al proceso de expansión del crecimiento urbano de este sector concreto de la ciudad durante la edad media. Con esta finalidad, se han analizado los resultados obtenidos en la intervención arqueológica de la plaza y se han cotejado con las fuentes documentales de este período histórico. De este modo, se han determinado los principales factores que incidieron en la articulación del urbanismo de la zona y, al mismo tiempo, se han concretado los distintos procesos de crecimiento urbano en el que éste se consolidó. Este análisis ha permitido que se distingan dos períodos concretos de articulación del crecimiento: uno de la segunda mitad del siglo XIII y otro de mediados del siglo XIV.

APPORT A L'ÉTUDE DU TISSU URBAIN DE L'ACTUELLE PLACE VILA DE MADRID AU BAS MOYEN-ÂGE (XIIIÈ-XVÈ SIÈCLES). RESULTATS DE LA RECHERCHE ARCHEOLOGIQUE ET DOCUMENTAIRE.

Ce travail répond à la volonté de présenter une première approche du processus d'expansion de l'accroissement urbain de ce secteur concret de la ville, pendant le moyen-âge. A cette fin, les résultats obtenus lors de l'intervention archéologique de la place ont été analysés et ils ont été confrontés aux sources documentaires de cette période historique. Il a été ainsi possible de déterminer les facteurs principaux ayant joué un rôle dans l'articulation de l'urbanisme de la zone tout en concrétisant les différents processus d'accroissement urbain dans lequel il s'est consolidé. Cette analyse a permis de distinguer deux époques concrètes d'articulation de cet accroissement; l'une correspondant à la deuxième moitié du XIIIe et l'autre correspondant au milieu du XIVe siècle.

La recerca històrica sobre l'evolució urbanística de la Barcelona medieval és una tasca àrdua i complexa que està supeditada, en molts sectors de la ciutat, als condicionants que la mateixa evolució urbanística de períodes posteriors comporta. Al mateix temps, tot i tractar-se d'un període històric del qual es conserven fons documentals abundants i notables, calen els resultats de la recerca arqueològica per fer una interpretació històrica exhaustiva.

En aquest sentit, cal destacar la importància i la transcendència que per a l'anàlisi històrica del creixement urbanístic de la ciutat medieval té poder disposar de resultats d'intervencions arqueològiques que abastin àmplies superfícies de la trama urbana. Només així es pot aprofundir, realment, en el coneixement històric de com s'ha articulat i materialitzat el desenvolupament d'aquest creixement urbanístic.

Pel que fa a l'objecte del present treball, cal precisar, en primer lloc, que l'evolució històrica dels terrenys sobre els quals es troba l'actual plaça Vila de Madrid ha propiciat, en gran mesura, la preservació de les restes d'una trama urbana d'època medieval. La superfície que ocupa la plaça –al voltant de 3.500 m²– es correspon amb l'indret on se situaven, fins a la Guerra Civil espanyola, una part de les dependències de l'antic convent de Santa Teresa de l'orde de les carmelites descalces. El convent fou el resultat d'un programa constructiu, endegat al final del segle XVI, que contemplava l'edificació i l'adequació de les dependències conventuals sobre la trama urbana preexistent, d'època medieval. Així mateix, atès que la major part d'aquesta trama urbana era ocupada pel gran hort del convent –aproximadament 1.800 m²– i que, posteriorment a la desaparició del convent, aquest espai es convertí en plaça pública, la preservació d'aquestes estructures d'època medieval s'ha vist beneficiada.

Aquesta conjuntura va possibilitar que en la recerca arqueològica subsidiària del nou procés de condicionament urbanístic de la plaça, endegat l'any 2.000, es pogués documentar una part de la trama urbana anterior a la construcció del convent.¹ Amb tot, cal lamentar que la intervenció arqueològica no comportés exhaurir el registre arqueològic a tota la superfície de la plaça. Aquest fet és, sens dubte, un dels motius pels quals no es poden presentar uns resultats arqueològics exhaustius de tot l'àmbit de la intervenció, en detriment del coneixement de la recerca historicoarqueològica de l'indret.

Aquest treball respon a la voluntat de presentar una primera aproximació al procés, en època medieval, del creixement de la trama urbana d'aquest sector de la ciutat. Amb aquesta finalitat, s'han analitzat els resultats de la recerca arqueològica, amb el suport d'una contextualització documental, per tal de presentar nous plantejaments que ajudin a entendre la dinàmica de creixement urbà de la ciutat medieval. Tot i així, caldrà esperar posteriors estudis exhaustius dels fons documentals per aprofundir

en l'evolució històrica dels habitatges d'aquesta trama urbana fins a la construcció del convent de Santa Teresa al final del segle XVI.

Precedents

El creixement urbà que experimentà la ciutat de Barcelona en època medieval va ser degut, essencialment, a un procés iniciat al final del segle X i que es considera finalitzat vers el segle XV, amb el tancament del segon recinte emmurallat d'època medieval. Aquest desenvolupament de la trama urbana es portarà a terme a partir d'una progressiva ocupació del territori del *suburbium* que envoltava el recinte de la *Barcino* romana, al qual quedava restringida la ciutat fins en aquell moment. Aquest ampli territori que se situa al voltant de la ciutat es caracteritzava pel marcat caire rural i, a la vegada, per ser una zona ocupada, essencialment, per nombrosos camps i horts.

En aquest sentit, la primera dada conculent que els resultats de la intervenció arqueològica a l'actual plaça Vila de Madrid van aportar fou la constatació que l'ocupació d'època romana d'aquesta zona va ser intensa, però que les actuacions constructives es van abandonar a partir del segle IV-V dC.²

La dinàmica intrínseca del procés d'expansió urbana de la ciutat medieval fou força complexa i heterogènia, i restà condicionada a les pautes i vicissituds econòmiques, socials i polítiques que van regir la transformació de la ciutat en el decurs d'aquest ampli període històric.

La gènesi d'aquesta transformació urbana del territori que envolta la ciutat té l'origen en l'aparició i l'evolució posterior d'uns primers nuclis d'habitat ubicats fora muralla, que s'identifiquen com a burgs. Seguint les pautes presentades en els treballs de Philip Banks sobre el desenvolupament del conjunt d'aquests nuclis habitats, podem considerar que el creixement d'aquests primers focus de població esdevindran essencials en la configuració de la trama urbana de la ciutat medieval.³ Tot i que les primeres referències que denoten un cert creixement d'aquests nuclis daten de la segona meitat del segle X, l'entorn proper de la ciutat en el qual s'integren es caracteritzarà, fins ben entrat el segle XI, pel predomini d'un paisatge eminentment rural, ocupat essencialment per camps i horts.

Evolució urbanística del sector superior del quarter del Pi

El sector de la trama urbana medieval que ens ocupa –l'actual plaça Vila de Madrid– quedava situat dins de la divisió urbana de la ciutat que es corresponia amb el quarter del Pi, divisió territorial amb la qual s'identificarà, a partir del segle XIV, la part de la ciutat que s'estenia vers el sector nord-occidental (figura 1).

El desenvolupament de la trama urbana d'aquest sector de la ciutat es va articular a partir de la influència que van exercir

1. Foment de Ciutat Vella, SA endegà, al final de l'any 2000, la remodelació urbanística de la plaça Vila de Madrid amb la realització del Projecte d'execució de la urbanització de la plaça Vila de Madrid, redactat per Baena, Casamor, Quera. Arquitectes BCQ, SCP, actuació que motivà una intervenció arqueològica preventiva, coordinada des del Museu d'Història de la Ciutat i realitzada per l'empresa d'arqueologia Atics, SL. Els resultats de la intervenció arqueològica s'han presentat a BELTRAN DE HEREDIA, BUSQUETS, PASTOR, 2004.

2. Els resultats de la recerca arqueològica que van aportar les tasques d'excavació de la plaça Vila de Madrid corresponents a aquesta època (segle I dC–segles IV-V dC) es recullen i analitzen a BELTRAN DE HEREDIA, BUSQUETS, PASTOR, 2004: Vol I.

3. L'expansió de la trama urbana de la ciutat de Barcelona durant l'època medieval ha estat profusament analitzada a BANKS, 2003.

Figura 1

Plànol de situació de la plaça Vila de Madrid, amb referències als principals elements del seu entorn proper, que s'emplaçaven en el marc de l'antic quarter del Pi.

dues construccions, situades en aquest àmbit territorial: l'església de Santa Maria del Pi (segle X) i el priorat de Santa Anna de l'orde del Sant Sepulcre (primera meitat segle XII). Aquests actuaren com a catalitzadors i, alhora, dinamitzadors del procés de creixement urbà del seu entorn proper. Sens dubte, aquest procés constitueix un clar exponent del paper que assolí l'estament religiós en el desenvolupament urbà de la creixent ciutat medieval. Així doncs, podem constatar que tant els canonges de la Seu, la Mitra episcopal, com els priors de Santa Anna tingueren un paper determinant en la consolidació de la trama urbana del quarter del Pi. A la vegada, aquestes institucions faran de la gestió del seu patrimoni immobiliari un dels principals punts de la seva economia.⁴

A partir del segle XI es referencien les primeres evidències que permeten constatar l'existència d'un petit nucli habitat sorgit a redós de la primerenca capella que es documenta a l'indret, sota l'advocació de Santa Maria del Pi. Es tracta de diversos habitatges que quedaven envoltats d'hortos i vinyes i que, amb tota seguretat, cal vincular amb l'atracció que les esglésies van

exercir sobre els nouvinguts. Tot i així, el sector superior del quarter del Pi es caracteritzarà, al llarg d'aquests primers moments de l'ocupació del *suburbium*, per un accentuat aspecte rural i una gran activitat agrícola, a diferència de la dinàmica de creixement que s'ha documentat per a d'altres burgs situats a la resta dels quadrants de la ciutat durant aquest mateix període.⁵ Amb tot, tal com s'ha evidenciat a la resta dels *suburbium* de la ciutat, no serà fins a mitjan segle XII quan aquest procés d'expansió urbana assolirà una entitat considerable. Els seus resultats foren determinants, en molts casos, per establir les bases que comportaren la definició de la futura trama urbana de la ciutat medieval. És a partir d'aquest període –segona meitat del segle XII– quan els nuclis formats a redós dels dos elements esmentats s'articulen en les anomenades vilanova del Pi i vilanova del Sant Sepulcre.

L'establiment de l'orde del Sant Sepulcre, amb la fundació del priorat de Santa Anna al sector superior del quarter del Pi, constitueix un dels principals factors que incidiran en el desenvolupament de la trama urbana d'aquest sector de la ciutat a partir de la segona meitat del segle XII.⁶ Així mateix, l'articulació parcel·l·lària d'aquesta part del territori de la ciutat queda palesa a partir de les afrontacions que es referencien en l'acta de donació d'un alou, anomenat *campum de Moranta*, al priorat de Santa Anna l'any 1146. En el document s'especifica que aquesta peça de terra queda limitada entre els dos arenys (la Rambla i el Portal de l'Àngel actuals), al nord, amb l'alou de *Vmballi*, mentre que a migdia concreta *in via que ducit super trileam kanonice prelibate*.⁷

D'altra banda, es pot constatar que a partir de les referències documentals d'aquest patrimoni s'evidencia la pervivència del seu límit meridional, com a afrontació.⁸ Aquest fet posa de manifest que l'esmentat camí és un element que ja existia prèviament a qualsevol desenvolupament de la trama urbana d'aquest sector de la ciutat. Un creixement urbà que, tal com s'ha referenciat anteriorment, es porta a terme amb posterioritat a la donació de l'esmentat alou de *Moranta*. Així mateix, l'existència d'aquest límit, anterior a l'expedició del document de donació esmentat, de l'any 1146, permet argumentar que es tractava d'un referent topogràfic ben definit. Per tant, és obvi

4. L'estudi i l'anàlisi centrats en la recerca exhaustiva dels fons documentals conservats de les institucions eclesiàstiques esdevenen un instrument molt valuós per conèixer el desenvolupament del creixement urbà de la Barcelona medieval, tal com es pot constatar a partir dels treballs de JASPERT, 1993; sobre el priorat de Santa Anna, el de LÓPEZ PIZQUETA, 1998; i sobre la Pia Almoïna de Barcelona, FELIU MONTFORT, 1971, sobre l'important patrimoni del capítol catedralici.

5. En l'obra de CARRERAS CANDI, 1916: vol. III, tom I, p. 306 i s., Barcelona, s'evidencia que a la documentació relacionada amb l'antiga capella de Santa Maria del Pi, d'entre final del segle X i mitjan segle XI, són constants les referències a horts i ferraginals, elements que denoten el preminent caràcter rural de la zona.

que la consolidació i la integració com a element articulador del desenvolupament de la trama urbana permeten corroborar que es correspon amb el traçat del carrer de la Canuda.⁹

Aquest alou de *Moranta*, no tant sols es va convertir en la base patrimonial de l'orde del Sant Sepulcre a Barcelona, sinó que, en pocs anys, esdevindria el nucli de la futura vilanova del Sant Sepulcre. L'anàlisi i l'estudi realitzats sobre la gestió d'aquest patrimoni entre la segona meitat del segle XII i el primer quart del XIII, posen de manifest l'interès dels canonges regulars per impulsar la consolidació d'una trama urbana sobre aquesta peça de terra. Els priors d'aquesta comunitat van projectar i fomentar un procés d'urbanització gradual i, alhora, perfectament articulada de la vilanova del Sant Sepulcre.¹⁰

La partida de la Trilla Canònica

El rellevant paper que va assolir l'estament religiós en la fonamentació del creixement urbanístic de la part superior del quarter de Pi es posa de nou de manifest en analitzar la influència del capítol de la Seu de Barcelona en l'articulació d'aquest sector de la ciutat. La peça de terra anomenada *trilea canonice*, documentada com a alou d'aquest capítol des de mitjan segle XII, va esdevenir un dels principals referents del desenvolupament urbanístic del sector meridional, del carrer de la Canuda.¹¹

Les referències documentals de la segona meitat del segle XII relatives al sector que ens ocupa denoten el marcat caràcter agropecuari de la zona, amb referències constants a horts, vinyes, parellades, etc., tal com evidencia el topònim amb què s'identifica l'alous: *trilea, parelliat*. L'activitat agrícola que es porta a terme en aquesta peça de terra es fa encara més evident pel fet que durant el procés d'excavació arqueològica de la plaça es documenten una sèrie de grans retalls. Aquests estaven excavats al terreny natural i presentaven formes irregulars de grans dimensions. Se'n van localitzar a diversos indrets de la plaça, tant a tocar del carrer de la Canuda com vers el passatge del Duc de la Victòria. Molt probablement, es tractava d'elements relacionats amb els processos d'extracció de matèries primeres destinades a finalitats constructives. La datació dels rebliments d'aquestes estructures negatives es corresponia amb els marcs cronològics –d'època medieval– més antics que es van documentar

en el procés d'excavació. El material ceràmic associat als nivells d'amortització d'aquestes estructures es correspon amb un conjunt homogeni format per ceràmica comuna, tant reduïda com oxidada, que es caracteritza per l'absència de produccions amb vidriat. Tot i les preceptives reserves a l'hora d'establir una datació a partir d'un conjunt ceràmic d'aquestes característiques, la localització d'un diner d'Alfons I,¹² amb molt poc desgast, en els estrats de rebliment d'aquestes estructures permet considerar que la seva amortització es correspon amb un marc cronològic posterior a la segona meitat del segle XII. Així mateix, la seqüència estratigràfica documentada en aquest sector permet establir que les esmentades estructures negatives són datables en un període anterior a qualsevol desenvolupament urbanístic d'aquesta peça de terra (figura 2).

D'altra banda, cal remarcar que a tota la superfície excavada no es va localitzar cap estructura arquitectònica anterior al segle XIII. Aquest fet corrobora l'ús agrari de l'alous, tal com posen de manifest les referències documentals de la segona meitat del segle XII. Per tant, es pot considerar que el desenvolupament de la trama urbana d'aquesta peça de terra té una dinàmica de creixement posterior als processos d'expansió urbana documentats a les anomenades vilanova del Sant Sepulcre i vilanova del Pi, datats durant la segona meitat del segle XII.

És en aquest sentit que s'ha de considerar el creixement progressiu que, a partir de la segona meitat del segle XII, experimentaran aquestes dues vilanoves –la del Pi i la del Sant Sepulcre. Aquestes esdevindran un factor determinant en la consolidació de l'estructura viària que possibilitarà el desenvolupament d'una trama urbana clarament definida a tot el sector superior del quarter del Pi. Alhora, d'aquesta manera es definiran les bases del desenvolupament d'un urbanisme que anirà cohesionant els antics nuclis dispersos dels *suburbium* de la ciutat.

La datació dels primers vestigis de trama urbana que es van posar al descobert amb l'actuació arqueològica de la plaça es correspon amb aquest període de consolidació urbanística del sector. L'horitzó cronològic d'aquest primer moment constructiu, al qual es vinculen les estructures documentades, es data a partir del darrer terç del segle XIII.¹³ Aquesta datació posa de manifest que les estructures corresponen a un programa cons-

6. En el treball de JASPERT, 1993, Barcelona, es posa de manifest com, a partir de l'establiment de l'orde, els canonges fomentaren la construcció d'habitatges i promogueren la urbanització de l'anomenada *villam Sancti Sepulcri*.

7. El 6 de juny del 1146, el canonge Pere Ramon donà a Pere Bernat, *canonge de l'orde del camp de Moranta*. Arxiu Diocesà de Barcelona (A.D.B.), Fons de Santa Anna, carp. 2, per. 44, document publicat a ALTURO i PERUCHO, 1985, document núm. 258 1146, juny, 6.

8. En el recull documental publicat a ALTURO i PERUCHO, 1985, són nombrosos els documents datats a la segona meitat del segle XII en els quals la referència de les afrontacions entre aquesta partida de *Moranta* i la *trileam canonice* es corresponen amb la via, carrera, camí públic que les separa.

9. La pervivència de les afrontacions dels grans alous, en base als quals s'articularen les línies bàsiques de la posterior trama urbana, permeten suposar que l'esmentada via es correspondria amb un dels antics camins que creuaven el *suburbium*, tant pel fet que aquesta no es correspon amb cap traçat de la centuració d'època romana del pla com pel fet de referenciar-se com a afrontació natural entre les dues grans propietats en què queda articulada tot aquest sector del pla *Moranta* i la *Trilea canonice*. Així mateix, la sinuositat que presenta el seu traçat s'ha d'interpretar com un clar exponent de l'adequació a l'orografia del terreny, prèvia a qualsevol procés urbanístic de la zona.

10. Vegeu nota núm. 6.

11. Les referències documentals sobre aquesta partida de la *trileam canonice*, de la segona meitat del segle XII, han estat publicades a ALTURO i PERUCHO, 1985.

12. Es tracta d'un diner d'Alfons I de la seca de Barcelona, amb una cronologia de 1162-1196, tal com es reflecteix en l'estudi elaborat pel Gabinet Numismàtic de Catalunya.

13. El conjunt del registre ceràmic documentat en els estrats associats a les estructures d'aquesta primera fase constructiva es caracteritza per la presència de produccions de ceràmica vidriada (pisa) amb decoració en verd i manganès amb predomini de les decoracions de motius geomètrics. Així mateix, cal destacar en l'establiment del marc cronològic d'aquesta fase un significatiu registre numismàtic en què es localitzà un òbol i un diner de Jaume I, (1222-1276) en els nivells associats a la rasa de fonamentació dels murs que configuren la trama urbana d'aquest període.

tructiu lleugerament més modern del que s'estableix per a la trama urbana del sector occidental del carrer Canuda.

El conjunt d'aquests elements es correspon amb un seguit d'estructures constructives que es localitzen vers el carrer de la Canuda, límit occidental de la peça de terra coneguda com a *tri-learn canonice*. Es tracta de diversos murs fets de maçoneria, lligats amb morter de calç de matriu argilosa de color rogenc, que dibuixen la planta d'una construcció rectangular de dimensions considerables. Tot i l'afectació que tingué la construcció dels sòlids fonaments de l'església del convent sobre aquestes estructures, s'hi van poder identificar tres cossos rectangulars, clarament diferenciats. En alguns dels àmbits que definien aquestes estructures, es van localitzar diversos nivells de preparació de paviments, fets de terra piconada amb taques de morter de calç. Uns nivells que, de la mateixa manera que les estructures a les quals estaven associats, van quedar afectats per l'excavació de les fosses dels enterraments documentats a la nau de l'església. L'alineació que presenten aquests cossos és perpendicular a l'eix del carrer de la Canuda, fet que denota un programa arquitectònic perfectament estructurat. La unitat constructiva del conjunt també s'evidencia a partir de l'anàlisi de la tipologia i la factura de l'aparell emprat. Per tant, es pot considerar que es tracta d'una obra fruit d'un programa constructiu sòlid i coherent. Tot i així, els resultats dels treballs d'excavació, permeten constatar una fase constructiva posterior a l'obra original. Es tractaria d'algun tipus d'actuació endegada per transformar i condicionar els àmbits interiors, amb alguna finalitat concreta que, fins al moment, no ha estat possible de determinar. Amb tot, aquesta remodelació presenta el mateix marc cronològic, final del segle XIII, que la resta del programa constructiu.

Així mateix, la projecció de la modulació d'aquests cossos vers l'eix del carrer ha permès establir que la façana principal d'aquest immoble quedava perfectament alineada amb l'amplada original del carrer de la Canuda, alineació que va quedar afectada amb la construcció del convent, amb el propòsit de donar més amplada al carrer.

Els elements de la cultura material que van aparèixer als estrats associats a aquestes estructures, així com la singularitat d'alguns dels elements constructius preservats, fan pensar que es tractaria –segons la nomenclatura de l'època– d'algun alberg o palau. En aquest sentit, també cal destacar les restes d'enlluït amb policromia mural que presentaven alguns dels murs de la primera crugia. Aquesta decoració ornamental denota, un cop més, la singularitat de l'immoble en qüestió. De fet, aquesta premissa es corrobora amb el document pel qual les carmelites descalces adquireixen, l'any 1588, aquestes finques per tal de construir-hi el convent. El document es fa ressò de la compartimentació que, anys enrere, s'havia fet de l'edifici, en una clara al·lusió a les grans dimensions de l'obra original.¹⁴

Malgrat tot el que s'ha exposat fins al moment en relació amb les estructures documentades d'aquest conjunt edificat, i atès que la dinàmica dels treballs d'excavació no va contemplar excavar tots els àmbits documentats a la superfície de la plaça, no es pot concretar ni l'abast ni l'entitat d'aquestes estructures. Per aquest motiu, es desconeix si es tractava d'un edifici aïllat o si les construccions ocupaven tota la frontal meridional del carrer. En qualsevol cas, atenent a la dinàmica del creixement urbanístic documentat a l'entorn proper d'aquest espai i gràcies als resultats que va proporcionar l'excavació arqueològica de la plaça, s'ha de considerar que la primera fase d'ocupació de la peça de terra quedaria limitada a l'espai a tocar del carrer, mentre que la resta de la superfície devia estar destinada a usos agraris.

D'acord amb les tesis de la historiografia contemporània respecte del creixement de la Barcelona medieval, s'ha de considerar que els eixos del nou tram urbà estaven plenament definits des del final del segle XIII, tal com s'ha constatat en relació amb el sector situat a l'entorn del carrer de la Canuda i com es desprèn del fet que aquest queda dins del nou recinte de muralla que encerclà la ciutat a partir de mitjan segle XIV. Tot i així, és palès que no tot el sòl urbà estava ocupat per immobles i que restaven encara grans parcel·les de la trama urbana per edificar. A partir del final del segle XIII i començament del segle XIV, la ciutat de Barcelona va experimentar un procés de transformació urbana considerable. Durant aquest període, i sota el comandament i l'impuls del Consell de Cent, es portaren a terme un seguit de millores de la trama urbana. Les actuacions que es realitzaren en el decurs d'aquests anys van ser motivades per una voluntat de condicionament de l'espai públic i de revaloració de la ciutat.¹⁵

Respecte d'aquest nou impuls d'ordenament de l'espai urbà, els resultats de l'actuació arqueològica van possibilitar la documentació d'una nova fase d'urbanització, que s'estenia per tota la superfície de la plaça actual. Aquest procés constructiu s'endegà cap al primer quart del segle XIV, període en què es daten algunes de les estructures documentades i que es correspondrien a un primer moment constructiu. Tot i així, gran part de les estructures constructives que configuraven l'esmentada trama corresponien a un segon moment, i presenten un marc cronològic més ampli que va de la segona meitat del segle XIV fins a mitjan segle XV.¹⁶ Aquest ampli ventall cronològic es deu, essencialment, a la mateixa dinàmica de l'evolució constructiva d'aquest entramat urbà, el qual perdurà fins al moment en què es posí en marxa el programa constructiu de les dependències del Convent de Santa Teresa, al final del segle XVI. En aquest sentit, també s'han de tenir presents les transformacions i els condicionaments que afectaren la ciutat entre els segles XIV i XV, marcats per èpoques de pestes, crisis econòmiques, agitacions socials i guerres. Esdeveniments històrics que, de ben

14. Escripura de venda atorgada per Pere Vinyals a favor de la priora del convent de la Immaculada Concepció de Maraica el 3 d'octubre del 1588. Document publicat –núm. 4 de l'apèndix documental– a BELTRAN LARROYA, 1990.

15. La transformació urbanística que va experimentar Barcelona durant el segle XIV, sota la gestió impulsada pel Consell de Cent, ha estat presentada a CUBELES i BONET, 2003.

16. Els conjunts ceràmics corresponents a aquesta segona fase constructiva permeten definir un marc cronològic d'entre el primer quart del segle XIV i mitjan segle XV. Han estat identificats dos grups ceràmics en el registre; d'una banda, pel que fa a l'horitzó *post quem*, es tracta de produccions catalanes de ceràmica de taula decorades en verd i manganès amb motius vegetals i animals, associades a un registre numismàtic en què es localitza un croat de Jaume II (1291-1327). D'altra banda, un segon grup on les produccions de verd i manganès i monocrom manganès apareixen amb les produccions valencianes de ceràmica blava i amb les produccions anomenades blaves de Barcelona (figures 5 i 6).

Figura 3

Vista aèria de la plaça durant els treballs d'excavació arqueològica, on s'aprecia la planta de les dependències de l'antic convent i part de la trama urbana d'època medieval del segle XIV-XV.

[Foto: C. Busquets, I. Pastor - MHCB].

segur, van ser alguns dels factors principals que motivaren les diverses fases constructives documentades durant el procés d'excavació.

No obstant això, cal precisar que, si bé la dinàmica dels treballs d'excavació va permetre documentar en planta la major part d'aquestes estructures, tan sols es va realitzar l'excavació sistemàtica de les situades en els sectors afectats pel projecte executiu de la nova urbanització de la plaça. Així mateix, tampoc no es disposa de cap tipus d'informació relativa als períodes medievals que es pogués documentar durant el procés d'excavació de la via sepulcral d'època romana entre 1954-56. Tots aquests factors han repercutit, sens dubte, en el coneixement de la història de la ciutat en època medieval. És per això que es fa difícil presentar una interpretació detallada del conjunt de la trama urbana de la plaça, com també respecte dels diversos àmbits que es van documentar.

Tanmateix, els resultats de la recerca arqueològica van possibilitar la identificació d'una àmplia trama d'estructures que s'articula a partir d'uns eixos ben definits, els quals dibuixen una

quadrícula perfectament disposada. L'anàlisi d'aquesta quadrícula ha posat de manifest que les alineacions de les estructures, a diferència de les del segle XIII documentades en aquest mateix indret, no es corresponen amb l'alineació de l'eix del carrer de la Canuda. Aquesta apreciació reflecteix, per tant, unes noves directrius formals en la definició i la projecció de la trama urbana, les quals foren determinades, sens dubte, pels nous criteris i valors immobiliaris sobre la divisió i la compartimentació dels grans espais urbans que encara quedaven sense edificar. Aquestes directrius urbanístiques són pròpies d'uns paràmetres de creixement que es poden documentar clarament amb les característiques formals que presenta el teixit de la trama urbana del sector de l'actual barri del Raval.

Si es considera la superfície de tota aquesta trama urbana respecte de la plaça actual en el seu conjunt original, es fa evident que calia l'existència d'algun tipus de carreró o passatge interior que fes possible l'accés a la part central. Aquesta consideració quedaria reforçada pel fet d'haver estat documentat un petit tram de claveguera, en un dels extrems de l'àmbit excavat de la plaça.¹⁷

17. L'obertura del nou carrer del Duc de la Victòria, al final del segle XVIII, va posar de manifest la necessitat d'articular una nova trama urbana de la gran illa que, fins a la data, havia ocupat la major part de l'espai que s'estenia entre el carrer de la Canuda i el de la Portaferriusa.

Figura 4
Vista general de les estructures d'època medieval, de la trama urbana datada a mitjan segle XIV-XV, localitzades al sector central de la plaça.
(Foto: C. Busquets, I. Pastor - MHCB).

El conjunt dels elements constructius, documentats en aquest sector central de la plaça, es corresponien amb un seguit d'estructures muràries fetes, majoritàriament, de maçoneria lligada amb morter de calç de matriu sorrenca, de color rogenc. D'altra banda, una minoria d'aquestes estructures presentaven un aparell fet de carreuó regular, també lligat amb el mateix tipus d'argamassa. Del seu conjunt, destaquen aquelles que defineixen uns eixos bàsics, a partir dels quals s'articula la compartimentació de l'espai. Es tracta de diversos murs longitudinals amb els quals es relacionen un seguit de petits murs i murets que delimiten estances de planta rectangular, de diverses dimensions (figura 2).

Algunes de les estructures que es van localitzar posarien de manifest l'existència d'alguns tipus d'activitat menestral associada als immobles que han estat documentats. En aquest sentit, cal destacar el gran nombre de pous i dipòsits de fons pla que van ser localitzats, molts dels quals corresponien a períodes constructius posteriors al de l'obra original dels edificis. Quant a aquestes activitats menestrals i artesanes, cal fer una menció especial al conjunt d'una estructura que es va localitzar a la part posterior d'una de les finques del carrer de la Canuda. Es tracta d'un mur de planta rectangular, amb dos encaixos de pal circulars, que presenta associada una banqueteta feta a partir d'una filada de pedra exterior i amb reblliment de terra interior, als peus de la qual es localitzen dos encaixos de pal rectangulars. Al subsòl de la part meridional d'aquest entramat constructiu es van documentar les galeries d'un hipogeu, estructura que, tot i la dificultat de presentar-ne una datació precisa, fou coetània de la resta d'estructures d'aquest període. Així mateix, se'n va poder

documentar l'ús durant el moment d'activitat del convent i, fins i tot, se'n van condicionar les galeries amb motiu de la construcció d'un refugi antiaeri durant la Guerra Civil espanyola.

El moment d'amortització de totes aquestes estructures es correspon, essencialment, amb el començament de la fase constructiva de les dependències conventuals. El programa constructiu del convent de Santa Teresa s'endegà al final del segle XVI, i va ser un procés lent i costós que s'executà de manera progressiva. Així mateix, aquesta dinàmica constructiva engendrà una actuació deconstructiva de les estructures d'època medieval, fins a completar l'obra del convent de les carmelites descalces.

Consideracions finals

Per concloure aquesta aproximació a la formació i al posterior desenvolupament de la trama urbana al voltant de l'actual plaça Vila de Madrid, caldria, un cop més, destacar la transcendència que ha tingut el carrer de la Canuda com un dels principals eixos vertebradors del creixement urbanístic d'aquest sector de la ciutat. Així mateix, s'ha de considerar el paper que varen tenir els estaments religiosos en la formulació d'una planificació del creixement de la trama urbana de la Barcelona medieval. Una tasca que els canonges de la Seu incentivaren notòriament en relació amb el quarter del Pi.

Així mateix, els plantejaments que recull la historiografia contemporània respecte de l'evolució i el creixement urbanístic de la ciutat entre els segles X i XV han estat corroborats en l'anàlisi del l'àmbit objecte del present estudi. Tot i així, cal precisar que les pautes que defineixen la dinàmica de configuració de la

trama urbana d'aquest sector de la ciutat medieval presenten unes peculiaritats pròpies.

És en aquest sentit que s'ha de considerar que l'evolució urbanística de l'anomenada *trileam canonice*, que quedava ubicada al sector superior del quarter del Pi, s'articulà a partir d'un programa propi, tal com s'ha posat al descobert durant l'actuació arqueològica que s'hi va realitzar entre els anys 2000 i 2003. La recerca arqueològica ha permès documentar els vestigis d'aquesta trama i aportar noves dades al procés de creixement urbanístic del sector. Aquest resultat, contrastats amb la profusa documentació conservada, han possibilitat presentar una primera síntesi històrica de l'evolució de la trama baixmedieval de l'actual plaça Vila de Madrid entre els segles XIII i XV.

BIBLIOGRAFIA

ALTURO i PERUCHO, J. 1985. *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona de 942 al 1200*. Col. Textos i documents, núm. 8, 9 i 10. Fundació Noguera. Barcelona.

AMIGÓ, J. et al. 1985. *El Bullidor, jaciment medieval*. Quaderns d'Estudis Santjustencs, 3. Sant Joan Despí.

AMIGÓ, J. 1999. "Alguns conjunts de ceràmiques amb decoració en verd i manganès apareguts en contextes arqueològics". Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals. *Monografies d'arqueologia medieval i postmedieval*, 4. GRAMP, pàg. 117-132. Universitat de Barcelona, Barcelona.

BANKS, Ph. 1989. "Burgus", "suburbium" and "vilanova": the extramural growth of Barcelona before AD 1200. *Història urbana del Pla de Barcelona*. II *Congrés d'Història de Barcelona*, vol II, pàg. 106-133. Barcelona.

BANKS, Ph. 2003. "El creixement físic de Barcelona, segle X-XIII". *Barcelona Quaderns d'Història*, 8, pàg. 11-33. Barcelona.

BATLLORI, A.; LLUBIÀ, L. 1974. *Ceràmica Catalana decorada*. Barcelona.

BELTRAN LARROYA, G. 1990. *Carmelitas Descalzas de Cataluña. Documentación histórica 1588-1988*. Monumenta historica Carmeli Teresiani, 10. Roma.

BELTRÁN de HEREDIA, J. 1999. "Tipologia de la producció barcelonina de ceràmica comuna baix medieval: una proposta de sistematització". Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals. *Monografies d'arqueologia medieval i postmedieval*, GRAMP, 4, pàg. 177-204. Universitat de Barcelona, Barcelona.

BELTRÁN de HEREDIA, J.; BUSQUETS, C.; PASTOR, I. 2004. *Memòria de la Intervenció Arqueològica Preventiva realitzada a la plaça Vila de Madrid (Ciutat Vella) novembre 2000 - juliol 2003*. Barcelona.

BENSCH, S.P. 2000. *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*. Seminari d'Història de Barcelona-Proa BCN Biblioteca Històrica, 6. Barcelona.

BUSQUETS, C.; PASTOR, I. 2002. "Una transformació de l'espai urbà a la Barcelona de finals del segle XVI. La construcció del convent de carmelites descalces". II *Congrés d'arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya ACRAM*, Vol. 1, pàg. 147-153. Sant Cugat del Vallès.

CARRERAS CANDI, F. 1916. *La ciutat de Barcelona*. Geografia General de Catalunya. Vol 1. Barcelona.

CUBELES i BONET, A. 2003. "Poder públic i llançament urbanístic en el segle XIV". *Barcelona Quaderns d'Història*, 8, pàg. 35-64. Barcelona.

CUBELES, A.; PUIG, F. 2004. "Les fortificacions de Barcelona". *Abajo las murallas. 150 anys de l'enderroc de les muralles de Barcelona*. Catàleg Exposició. Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, Barcelona.

DD.AA. 1994. *Del Rebost a la Taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*. Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona.

DD.AA. 1997. Ceràmica medieval catalana. *Quaderns científics i tècnics*, 9. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local, Diputació de Barcelona, Barcelona.

FELIU MONTFORT, G. 1971. *El dominio territorial de la Sede de Barcelona*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona (sense publicar).

GIRAL, M.D. 1999. "Produccions catalanes de ceràmica medieval" Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals. *Monografies d'arqueologia medieval i postmedieval*, GRAMP, 4, pàg. 111-116. Universitat de Barcelona, Barcelona.

JASPERT, N. 1993. "El patrimoni dels canonges regulars a la Barcelona medieval". *La ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història*. Actes III *Congrés d'Història de Barcelona*, Vol. I, pàg. 195-207. Barcelona.

LÓPEZ PIZCUETA, T. 1998. *La Pia Almoina de Barcelona (1161-1350)*. *Estudi d'un patrimoni eclesialístic baixmedieval*. Col. Estudis núm. 16. Fundació Noguera. Barcelona.

LLORENS, J. 1989. *Ceràmica de reflex metàl·lic. Segles XV al XVII*. Barcelona.

MONREAL, L.; BARRACHINA, J. 1983. *El Castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*. Barcelona.

MUTGE i VIVES, J. 2004. *Política, urbanismo y vida ciudadana en la Barcelona del siglo XIV*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona.

PALET i MARTINEZ, J.M. 1997. "Estudi territorial del Pla de Barcelona: Estructuració i evolució entre l'època ibero-romana i altmedieval. Segles II-I aC - X-XI dC". *Estudis i Memòries d'arqueologia de Barcelona*, 1. Centre d'Arqueologia de la Ciutat-Institut de Cultura-Ajuntament de Barcelona, Barcelona.